

## ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРКАХ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.  
Випуск 2 (44)  
УДК 811.161.2'282.2

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44)128–135

Делюсто М. Фразеологізми в українських південнобессарабських говірках: стан і перспективи дослідження; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

**Анотація.** У статті з'ясовано стан і перспективи дослідження фразеологічних одиниць в українських південнобессарабських говірках – новожитніх діалектних мікросистемах, що понад двісті років функціонують на півдні Одещини в тісних міжмовних та міждіалектних контактах з румунськими, російськими, болгарськими, гагаузькими та іншими говірками. Зокрема, автор констатує, що у наявних розвідках про різні мовні рівні цих українських говірок, фразеологічний рівень, особливо евристичний щодо діалектної мови, описано принагідно, подано окремі слова, що відповідають фраземі, окремі усталені звороти, насамперед специфічні, викликані міжмовною взаємодією, фрагментарно збережені архаїчні явища, або ті, що пов'язані з певним видом діяльності. Тому вивчення фразем в латеральному полілінгвальному південнобессарабському ареалі становить одне з першочергових завдань діалектологів.

У статті доведено, що важливим джерелом, яке сприяє глибшому пізнанню та усвідомленню строкатої національно-мовної та національно-культурної специфіки південнобессарабського краю, відбитої в діалектних фразеологічних одиницях, є зібрані й упорядковані хрестоматії діалектних текстів, записаних від представників цих говірок. Вивчення фразеологічних одиниць на підставі свідчень діалектних текстів порушує питання типології цих одиниць у них. Ураховуючи наявні класифікації, автор пропонує розрізняти фраземи й за маркуванням генетичної основи говірок (південно-східної генези, південно-західної, північної); ознакою відтворюваності / оказіональності – здатності бути створеними діалектоносієм у момент мовлення.

З-поміж фразем різних тематичних груп лексики відзначено такі, що демонструють спільність з іншими діалектами української мови (*знай'шоўс'а син, знайш'лос'а дит'а* 'народився син (дитя)'), специфічні, що постали внаслідок міжмовної взаємодії (*чис'тити 'баги* 'обрізати кущі винограду', *прашу'вати гар'ман* 'сапати город', *не'ма д'килу* 'нема розуму'), а також генетичні маркери, зокрема буковинсько-подільської генези (*п'іти до 'баби Ан'іки / Ан'ік'іі* 'померти') тощо.

**Ключові слова:** українська південнобессарабська говірка, фразеологізм, діалектний текст, запозичення, генеза.

**Постановка проблеми.** Українські південнобессарабські говірки побутують у полімовному й полідіалектному ареалі межиріччя Дністра і Дунаю (південь Одеської обл.), їх досліджували А.М. Муқан, В.П. Дроздовський, Т.П. Заворотна, П.Ю. Гриценко, А.О. Колесников, О.О. Мірошниченко, О.А. Даки та ін. Сучасні описові та лінгвогеографічні дослідження цих говірок засвідчують їхній поділ за часом формування на давніші (основні) і новіші, а за характером діалектогенезу – на моногенні (та з ознаками моногенності) і полігенні та мішані (тло, на якому розгортається мозаїка моногенних говірок) [Колесников 2015]. Будучи новожитніми, функціонуючи у складній мовній ситуації, демонструючи поєднання двох різноспрямованих процесів: збереження материнських рис і набуття нових в умовах міждіалектної і міжмовної взаємодії [Колесников 2015, с. 446], ці говірки залишаються надзвичайно цікавим та цінним об'єктом спостережень не лише для діалектологів, а й для істориків мови та соціолінгвістів.

З-поміж розвідок про різні мовні рівні цих новожитніх українських говірок зовсім не охопленим на сьогодні є фразеологічний рівень, який натомість уважають особливо евристичним щодо діалектної мови. Він реалізується переважно в усній формі мовлення, яка становить невичерпне джерело для постановки стійких словосполучень, «саме в ній най-

краще простежуються виникнення фразеологізмів, шляхи їхнього творення, видозміни структури, функціонування» [Бевзенко 1980, с. 195]. Крім того, не втрачає актуальності вивчення фразеології таких латеральних слов'янських ареалів як Південна Бессарабія, що характеризується «схрещенням різних діалектних стихій» [Вархол, Івченко 1990, с. 5].

**Аналіз досліджень.** Наявні студії, безпосереднім об'єктом яких стала лексика південнобессарабських говірок, фіксують сталі вирази принагідно, у них подано окремі слова, що відповідають фраземі, окремі усталені звороти, насамперед специфічні, викликані міжмовною взаємодією, фрагментарно збережені архаїчні явища [Дроздовський 1962, додатки; Заворотна 1967], або ті, що пов'язані з певним видом діяльності [Москаленко 1958; Гриценко 1984; Словник українських говірок 2011]. Так, у додатках до дисертації В.П. Дроздовського знаходимо: *ко'та пус'кати*, 'прийом, з допомогою якого допитували учасників Татарбунарського повстання' (*нашому 'Ван'і ко'та пус'кали / шоб не' моу'чаў / за ру'башку // по'том 'били по ко'тов'і / кот шк'р'абаў сильно // (Бр.); не 'бачити с'в'іжой' со'ломи*, 'бути не обізнаним з сільською побутою' (*цей 'д'ат'ко ма'бут'ше ни 'бачиў с'в'іжой' со'ломи* (Тат.); *сто'йати у план*, 'хата з дверима на південь, причілкою до вулиці' (*хата бу'вайе сто'йит' у план / це ко'ли дверима на 'п'іуден' / при'ч'ілкою до 'улиц'і*

// (Пр.Тат); *на св'іт благослов'атице'а* 'розвиднятися' (Пр.Тат); *ходу (дати)*, 'швидко втекти, побігти' (*а йа кон'і покинуж та ходу / тай ут'ік* // (КБ); *стату дубала* 'стати на руки вверх ногами' (Пр.Тат, Лим., Тр., Рб.) *сам ста'іе дубала Вас'ко Корн'ійу* // (Пр.Тат) [Дроздовський 1962, додатки], пор. [Москаленко 1958, с. 32] тощо.

У монографії П. Ю. Гриценка «Модельовання системи діалектної лексики» (К., 1984) зафіксовано деякі ідіоматичні вислови ТГЛ землеробства і тваринництва, притаманні місцевим говіркам. Автор зазначає, що «найчастіше причинами їх є семантична надлишковість, повторення у синтагмах частини смислу, що призводить до семантичної компресії, опускання у синтагмі окремих лексем, заміни окремих компонентів синтагми семантично об'ємнішою спорідненою лексемою або близькою синтагмою» [Гриченко 1984, с. 63].

У «Словнику українських говірок Одещини» за ред. О.І. Бондаря зафіксовано близько 40 ідіоматичних висловів, більшість яких належать до ТГЛ рибальства, як-от: *забиват'* 'баки' 'збивати з пантелику' (Вм.) [Словник українських говірок 2011, с. 16], *сид'іти на бабайках* 'гребти бабайками (веслами – М.Д.) під час рибальства' (Вл., Тат.) [Словник українських говірок 2011, с. 14], *с'ійати по верс'і* 'сіяти по ріллі перед боронуванням' (НЦ) [Словник українських говірок 2011, с. 37], *йти на брин'дуси'і* 'прогулюватися' (Тат.) [Словник українських говірок 2011, с. 27], *потрусит'* *в'інт'іри* 'вибрати з них (ятерів – М.Д.) рибу' (Вл.) [Словник українських говірок 2011, с. 41], *прит'агнути гика* 'притягнути хвіст паруса, прикріпленого до жердини, якою напинають парус' (Вл.) [Словник українських говірок 2011, с. 51], *і на казан немає* 'невелика кількість виловленої риби' (Вл.); *кинут'* *на казан* 'дати трохи риби на юшку' (Вл.) [Словник українських говірок 2011, с. 90] *облизат'* *мако'зона* 'зовсім не зловити риби' (Вл.) [Словник українських говірок 2011, с. 123] тощо.

Дослідник морфології українських південно-бессарабських говірок, А. О. Колесников, вказував на фразеологізацію в аналізованих говірках окремих граматичних явищ, що «полягає у закріпленні звичайно архаїчних рис і таких, що зникають, за певними фразеологізованими конструкціями», напр., у деяких говірках північнобессарабської генези закріплення частки *най* лише за стійкими вигуківими сполуками *най бог милуй, най гос'под' милуйе, най бог прос'тит* і под., за уживання в іншому синтаксичному оточенні лише *хай/нехай (хай спит)* [Колесников 2015, с. 136].

Уважаємо, що глибшому пізнанню та усвідомленню строкатої національно-мовної та національно-культурної специфіки південнобессарабського краю, відбитої у фразеологічних одиницях, сприяють зібрані й упорядковані хрестоматії діалектних текстів, записаних від представників різних мов та діалектів [Делюсто 2016; Колесник, Георгієва 2016]. Адже «автентичний діалектний текст завжди відтворює значний шар позамовної – культурної інформації, яка пов'язана з життям мікросоціуму в

окреслений час», різноманітні свідчення про фрагменти культури діалектоносіїв є розрізненими, неповними, часто не відтворюють цілісної картини традиційної культури, проте пізнавальне значення таких свідчень залишається великим, «і насамперед тому, що такі оповіді часто репрезентують не лише більші фрагменти, а й евристично цінні деталі» [Гриченко 2003, с. XIII].

Незважаючи на те, що тексти зв'язного мовлення як джерело інформації про говірки завжди посідали важливе місце в наукових і навчально-методичних розвідках з діалектології, пор.: Бевзенко С. П. «Практичні заняття з української діалектології» (Одеса, 1970), загальноукраїнська збірка текстів (К., 1977), тексти говірок Чорнобильської зони (К., 1996), Сватівщини (Луганськ, 1998), Старобільщини (Луганськ, 2000), тексти говірок південно-західного наріччя української мови (Львів, 2000), північно-східної Слобожанщини (Львів, 2002), Закарпаття (Ужгород, 2004), Буковини (Чернівці, 2006), Підляшшя (Луцьк, 2007), Бориспільщини (К., 2008), Південної Київщини (Черкаси, 2008), Волинського Полісся (Луцьк, 2010), Західної Полтавщини (Черкаси, 2012), Східної Слобожанщини (Луганськ, 2011, 2013), українських говірок Румунії (Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003) та Східної Словаччини (Нью-Йорк – Прага – Київ, 1998), однієї говірки с. Машеве (К., 2003) тощо, донині реального евристичного потенціалу діалектного тексту як специфічного джерела мовної, навчальної, культурної, історичної інформації не вичерпано, оскільки його використання здебільшого має все ще принагідний, нерегулярний характер.

**Мета статті, завдання.** Мета статті – висвітлити стан і перспективи дослідження фразеологічної системи українських південнобессарабських говірок.

Завдання статті – узагальнити наявну інформацію про фразеологічний рівень українських південнобессарабських говірок, описати фразеологічні одиниці, зафіксовані в лексикографічних джерелах та автентичних діалектних текстах, записаних від носіїв досліджуваних новожитніх говірок, більшість з яких з кінця XVIII ст. переселилися на ці землі з різних куточків України, зокрема з Таврії, Полтавщини, Поділля, Хотинщини, Дніпропетровщини, Чернігівщини, Криму, Запорозької Січі тощо, визначити їхню специфіку щодо інших українських говірок.

**Методи та методика дослідження.** У дослідженні використано описовий та зіставний методи. Матеріалом для аналізу стали насамперед транскрибовані аналоги фонозаписів, зроблених упродовж 2006–2019 рр. у польових експедиціях у населені пункти регіону, де компактно проживають українці.

**Виклад основного матеріалу.** Вивчення фразеологічних одиниць на підставі свідчень діалектних текстів закономірно вимагає розгляду питання статусу та типології фразеологічних одиниць у діалектному мовленні. На думку С.П. Бевзенка, «в українській діалектній мові наявні всі типи фразеологічних одиниць, що властиві літературній мові»,



а) обрядової дії, що символізувала завершення частування на весіллі, **р'ізати коровай** (коли начи<sup>н</sup>нають / **р'ізат** коровай / *значит* старості беруть нож і *говор'ат* / ой / *ножик не р'іже* / *немає точила* // і / *л'уди / йак і приглатион і на свад'бу несут* / *точила / хто шо* // і *сокуру несут* *дл'а того шоб точили / ножика і пилку несут* // *нос'ат до тих п'ір точила* / *поки мама не перев'яже старост'іу* // **коровай не дор'ізайут** до к'райу де *то ну на пал'ца два остайец'а* низ коровайа / *йакій не р'іжец'а* // і *коли п'ікс'а коровай* / *вип'ікав'а* / *то у т'істо* / *в са-мий коровай* / *шче т'іл'ки зроблений* / *не випечений* / *вставл'айуц'а коп'ійки* // *цей коровай* коли вже начи<sup>н</sup>нають **р'ізат** / *верхн'у частину зр'ізайут* / *поливайут* / *медом і розда'йут* / *л'уд'ам* // *низ коровайа* / *в нас кажут* / *п'ідошва* / *то в'ід'айут* / *музикантам за те* / *шо вони добре з'райт'і* / *і за те* / *шоб п'ідошви одставали* / *до такої ст'ен'ен'і шоб вони могли грат*' (Біл.), пор. [Царьова 2015, с. 217; Ужченко 2013, с. 280], б) частування батьків молодого родичами молоді, **мити ноги** (*бат'ка са'довл'ат* / *за с'т'іл і те* // *ноги мийут* // *а то'д'і посл'і того* // *помили ноги і с'а'довл'ат* / *за с'т'іл* // *а його ухажує вже н'е'в'істка* // *котора не'в'істка прийшла* // і / *вже вхажує бат'ка* // *шо бат'ко* / *вже же'н'іх і н'е'в'еста* // і *уже це вони значит* / *посл'едн'у од'али* // *дочку чи сина зам'іж* / і *вони йім це* / **ноги мийут** // і *вони* / *вони с'ід'ат* / *за стол'ом* / *а т'і йіх ухажу'ют* // (Шв.), пор. [Царьова 2015, с. 199; Ужченко 2013, с. 52] тощо.

З-поміж ФО ТГЛ поховання людини в діалектних текстах досліджуваних говірок знаходимо, напр., на позначення проводів небіжчика у потойбічний світ: **стелити до'рогу** (*ну йак простити'є с'а с'покойни'ком* // *йш'че с'церкви* до *цвинтар'а* в нас **стел'ат** / **до'рогу** // *не'ре'д* *домовиноу* / *ставл'ат* / *да там кала'ча* і *на кала'чу* / **стел'ат** / **до'рогу** там *прости'лайут* // *це може* / *бут* / *полот'енце* / *обр'ез* на *сп'ідниці* / *у на фар'тук* / *ну к'ороче* / *прости'л'айе'ц'а* // (Див.); **п'е'чатати домо'вину** (*ну це* / *до того* / *йак опу'стити'є* в *мо'гилу* / **п'е'чатайут** / **домо'вину** // *це такий от ри'ту'ал* // *бе'ре'ц'а* / *зе'мл'а* / *з мо'гили* / *бат'ушка там тоже* / *над нейу про'води'т* / *обр'ад ше* в *церкв'і* / і / *цейу зе'мле'у* / *йакос* / *воно там* / *сипле'ц'а* / *навхрест* // (Див.) тощо.

Однією з характерних рис українців регіону, відтворюваних у діалектних текстах і на фразеологічному рівні, є високий ступінь релігійності, набожності, пор.: *ну / не'плохо по'ка ше* / *жити* // **слава то'б'і Боже!** // **благодар'у Богов'і!** // *шо Бог дер'жит* / *нас* // *нада* / **Богу мо'литис'а** / **бо без** / **Бога ми не до'рога** // *так как по'прос'у* / *йа* / **Бога** / *і Бог ме'н'і* // *ну йак* // (Шв.); **на** / **кого Бог** / **на** / **того** / **й** / *л'уди* (Тат.); **в'ід мене** / **мало** / **в'ід** / **Бога** / **б'іл'ше** (Біл.) тощо.

З-поміж фразем ТГЛ землеробства та тваринництва наявні як такі, що демонструють певну спільність з іншими діалектами української мови, напр., **плужанити кукурузу** 'обробляти кукуруду спеціальним плугом' (*йа* / *ж* / *йіх о'це* / *е* / *во'ди'у* / *во'ди'у* / *та* / **плужанити там кукурузу** / *і* / *о'це* / *аж*

*на Трудов'ске* // (Шв.); **бити ко'миш** 'косити очерет' (*на'били* / *ко'мишу ст'іл'ки* / *шо* / *фате* / *хату* / *ук'рит* // (Тат.), **ду'шит** / **ви'но** 'вичавлювати виноград для виготовлення вина' (Мат., Саф., Яр., Пл.), **покласти п'ід сапу картопл'у** (Ск.) 'посадити картоплю за допомогою сапи' [Гриценко 1984, с. 63], **валит' у бабу** (Зб.) 'косити на існуючий покіс', **валит' на ст'іну** (Ол., Шв.) 'косити на некошене' [Гриценко 1984, с. 66], **забрати в себе** 'робити собі подібного', 'уподібнювати' (Зб.) [Гриценко 1984, с. 111], **к'орова нали'вайє** 'з'являється молоко перед отеленням' (Лс.) [Гриценко 1984, с. 148], так і ті, що вирізняє значна кількість одиниць із запозиченням, напр., **чистити баги**, **прашувати гарман**, **іти клако'ю**.

Аналіз діалектних текстів, записаних від носіїв українських південнобессарабських говірок, дозволив виділити серед зафіксованих фразем й такі, що виникли в результаті міжмовної взаємодії. За структурою ці запозичення становлять цілий вислів або утворені за допомогою запозичених лексем як компонента усталеного звороту.

Зауважимо, що специфіка інтерференції українських південнобессарабських говірок, на думку П.Ю. Гриценка, полягає в полінаправленості і тривалості контактів. Ці говірки майже двісті років тісно взаємодіють із румунськими, болгарськими, гагаузькими говірками, зазнали впливу німецьких говірок (до 1940 р.), говірок буджацьких татар (до 1812 р.). Така мовна ситуація зумовила стан, коли «взаємовпливи контактуючих мов на лексико-семантичному рівні настільки відчутні, що інколи джерело постання окремих елементів визначається з певною долею ймовірності» [Гриценко 1984, с. 151].

Дослідники українських говірок ареалу суголосні й у тому, що найлегше ідентифікувати інтерфемери, що з'явилися внаслідок романського впливу, значно складніше – болгарські запозичення, що зумовлено насамперед належністю багатьох лексем, що побутують у болгарських говірках, до лексичної системи румунської та гагаузької мов [Гриценко 1984, с. 152–153], хоча в діалектних текстах говірок з полімовністю носіїв, зокрема українсько-болгарською, спорадично трапляються конструкції, що безсумнівно постали внаслідок саме українсько-болгарської інтерференції, на зразок *нема а'килу*, тобто 'нема розуму' (Кал.) [Колесников 2015, с. 27], пор. *н'ама а'къл в гла'вата*; *без а'къл* 'нема розуму' [Колесник 2014, с. 7].

Маємо й випадки, «коли визначити шлях спільних лексико-семантичних утворень майже неможливо, оскільки спільні елементи можуть бути наслідком як взаємодії мов, так і незалежного розвитку говорів різних мов [Гриценко 1984, с. 154].

Частіше за інші компонентом фразем виступають запозичені румунізми, поширені також у болгарських і російських говірках. Це пов'язано з тим, що історія формування південнобессарабського регіону позначена тривалим пануванням на його теренах Румунії, зокрема 1856, 1857–1878 рр., 1918–1940 рр., 1941–1944 рр., і політикою насильницької румунізації, що передбачала обов'язкове вивчення і використання румунської та заборону рідних мов.

Старше покоління діалектоносіїв добре знає румунські числівники та досі вживає їх, навіть у фразеологізмах, пор.: *a d'îucina була та'ка / шап'т'і'lonm'î* (дослівно – сім на вісім), 'ні те, ні се' // *не / не дуже во'на була // та йак п'иш'ла пошл'алас'а // та й не дуже во'на прийжд'жала с'уди / а не дуже во'на призна'валас'а* // (Шв.).

Румунське *tăgar* 'осел, ішак', 'дурень, чурбан' поширене в українських говірках *ма'гар* 'тс' [Словник українських говірок 2011, с. 122; Етимологічний словник 1989, т. 3, с. 351–352], а також в болгарських *ма'гар'а*, *ма'гаре*, *ма'гари*, *м'гари* 'тс' [Колесник 2018, с. 251] та російських *ма'гар* 'тс' (Возн., Введ, Рус.Ів., Мур., СтН, НН), *ма'гар* 'низькоросла кобила' (СтН, НН), де має також похідні *мага'р'уга* 'вперта людина' (Возн., Введ, Мур., СтН, НН), 'великий незграбний чоловік' (Рус.Ів.), *мага'р'онок* 'ослятко', *мага'р'ица* 'ослиця', *мага'р'ит*, *ма'гарн'ич'ат* 'багато і важко працювати' (Возн., Введ., СтН, НН) [Словарь русских говоров 2000, т. 1, с. 293–294], у болгарських говірках – *мага'риш*, *мага'ртиш* 'впертість, неподобство', *мага'р'ица* 'ослиця', *ма'гаришки* 'ослячий, ослиний', пор. *най-ч'есту* 'викът за прос ч'ул'ак – с о'фчи а'кул, с кра'вишки акъл, ма'гаришки, пил'ешки [Колесник 2018, с. 251]. В.П. Дроздовський фіксував фразему *йак'шо ма'гаром уро'ди'с'а / кон'а з н'ого не з'робиш* // (Пр.Тат), що містить запозичену лексему *ма'гар* [Дроздовський 1962, додатки].

Румунське *sara'tură* 'ропа', 'розсіл' відоме в українських південнобессарабських говірках як *сала'мур*, *сал'амур*, *сала'мура* та має похідні – *сала'мурити* 'кидати м'ясо в ропу', *саламу'р'іка* 'приготовлена дрібна риба для їжі, підсмажена й підсолена' (Вл.) [Словник українських говірок 2011, с. 176]; у російських – *сала'мур* 'тс' (Усп., СтН., Возн.) [Словарь русских говоров 2001, т. 2, с. 152], зафіксовано з семантикою 'брехати' *чо ж ти мен'і сала'муриш* (Вл.).

Румунське *slasă* 'робота гуртом, допомога', 'трудова повинність' у діалектних текстах досліджуваних говірок функціонує як *к'лака* 'особливий вид спільної праці, дружньої, сімейної допомоги, за яку не платили, а тільки годували' 'толока' (Тат., Пр.Тат, Яр., Пл., Мол., Лим., НЦ) [Словник українських говірок 2011, с. 98, 99; Етимологічний словник 1985, т. 2, с. 453], пор., у російських говірках – *к'лака*, *к'лока* 'тс' (Возн., Введ., Серг.) [Словарь русских говоров 2000, т. 1, с. 260]; може виступати компонентом ФО *іти на к'лаку*, *йти к'лакою* 'іти на гуртову допомогу': *к'лака / йти на займи / с'од'н'і до мене пращу'вати / а 'пот'ім до тебе* // (Мол.), пор. [Дроздовський 1962; Колесников 2016, к. 92].

Чимало в українських південнобессарабських говірках лексичних запозичень із тюркських мов (турецька, татарська), які виступають компонентами фразем. Напр., *bağ* 'виноградник, сад' [Етимологічний словник 1982, т. 1, с. 108], поширене в українських південнобессарабських говірках (Дес., Мат., Бр., НЦ, Тат., Див., Шв., Вм.) [Москаленко 1958, с. 14; Словник українських говірок 2011, с. 15], утворює словосполучення з прикметниками

(*ен'тес'ка ба'га*), похідні *бажн'а* 'бригада', див. [Заворотна 1967, с. 107] є компонентом усталеного вислову, пор.: *ну най'є ірше о'тут дове'лос'а мен'і / е / на багах ро'бит' / скаже'нину са'пат' дев'ят' год // шо ти думайиш га? // дев'ят' год скаже'нину са'пат' // і о'це / ве'сною чистит' баги* 'обрізати кущі винограду' / *л'ітом са'пат' / а 'ос'ін'ію р'ізат' вино'град* // (Шв.).

Тюркське *harman* 'молотьба, тік' [Етимологічний словник 1982, т. 1, с. 474] відоме в українських говірках ареалу як *гар'ман* 'город, присадибна ділянка, де вирощують овочі та фрукти' (Бр., Мих., Тат., Лим., НЦ, Кс., Саф., Мат., Пл., Ол., Км.), 'присадибна ділянка разом із подвір'ям' (Туз., Пш.), 'огорожа для вилуви риби' (Лим., Пр.БД), 'місце в полі, де просушують і очищають зерно, тік' (Шв., Труд., Дес., Кіл., Пк., Нер.) [Словник українських говірок 2011, с. 49], функціонує в похідних *гарману'вати* з метафоричним значенням 'толочити', пор.: *ко'рова в'іди'залас' і чисто бур'аки згарманувала* (Шв.) і *гар'ман'ений* 'битий', пор.: *хай но 'мама п'риіде / о'то будеш гар'ман'ана* (Шв.), див. [Заворотна 1967, с. 99]. Лексема *гар'ман* закріплена як компонент ФО *ро'бити на гар'ман'і* 'працювати на городі', *пращу'вати гар'ман / на гар'ман'і* 'сапати город' (Мат., Бр., Саф., Дес., Шв., Труд.).

Тюркське *kyrd* 'отара овець більше 30 голів' [Колесник 2005–2006], пор., молдавське *kyrd* 'отара овець' [Етимологічний словник 1985, т. 2, с. 435] в українських південнобессарабських говірках (Бр., Кс., Мат., Пш., Сф., НЦ, Тат., Шв. тощо) [Москаленко 1958, с. 40; Словник українських говірок 2011, с. 96] частіше має значення 'велика отара овець', може виступати компонентом ФО, пор.: *це д'і'чата за м'ною ходили йак кир'дом* 'ходити табуном' // *да / бо хто мене / йих троне / йа ш'ас йак у'нал'у // а йа й'есл'і би' / то вже вс'о / мертвий вдар* // (Шв.).

Унаслідок впливу російської літературної мови та сусідніх російських говірок у мовленні носіїв українських південнобессарабських говірок вживаються ідіоматичні вислови, інтегральні з російською мовою, напр.: *'мама п'ишла у кол'госп / бат'ко шос' бо'йавс'а кол'госпу / йакто кажут' / чорт ладана* // (Пб.); запозичені з російської мови, напр.: *а 'Ган:а ка'зала / Ши'балка / шо в'ін гул'айе / да // йа же й'йі вигна'є с'тр'еском / о'це бачу в'она оп'ят' в'лазит' // т'іки з двору в'ийшо' / у'же / у'же во'на тут* // (Шв.); *ну і шесте'ро вну'чат майу // веле'чен'с'к'і д'і'чата // хай во'ни соб'і йдуть сво'їм п'ут'ом // уч'иц':а / а нам стари'кам дожи'ват' і все* // (Шв.).

Лінгвісти зауважують, що вплив на українські говірки німецької мови, порівняно з впливом інших мов (особливо російської та румунської) був незначним, а його фрагментарні результати сьогодні простежуються лише на лексичному рівні в говірках окремих сіл, передусім колишніх німецьких колоній та говірках, контактних з ними. Так, О.О. Мірошниченко зафіксувала в лексиці південнобессарабських говірок германізми із сільськогосподарською семантикою, напр.: *шона* 'сарай з трьох стін із дахом для сіна', *pen'tux* 'мішок, в якому да-

вали коням корм; сітка для вилову риби', *бе<sup>н</sup>д'уз<sup>х</sup>* 'віз для перевезення снопів', *лойтири* 'частина воза' тощо [Мірошниченко 2013, с. 169–170]. А.О. Колесников відзначив активне збереження в українських південнобессарабських говірках лексеми німецького походження *штрудл'і* [Колесников 2016, к. 98]. Дослідники німецьких говірок, що контактували з українськими південнобессарабськими говірками [Schmidt 2008], фіксують вплив на них українських говірок на лексичному і фразеологічному рівнях, натомість наслідки впливу німецьких говірок на українські ще потребують докладного вивчення.

Усвідомлюючи, що у зв'язку з властивістю фразеологізмів мігрувати, їхні ареали відчутно ширші за ареали інших мовних рівнів, зокрема й лексичного, внаслідок чого ареал стрижневого слова може вказувати нерідко тільки на місце виникнення фразеологізму, а не на ареал його теперішнього функціонування [Бевзенко 1980, с. 197], зауважимо, що фраземи в досліджуваних говірках є маркерами їхньої генези. Це підтверджено, зокрема, під час вивчення морфології цих говірок А.О. Колесниковим, за спостереженнями якого, кореляція структурних особливостей говірок з їхньою генезою, співвідношення з материнськими говірками за межами ареалу уможливили виділення на тлі домінатних в ареалі мішаних говірок шести діалектних типів моногенних говірок: з основою північ-

нобессарабською (буковинсько-подільською), закарпатською, західнополіською, східнополіською, середньонадніпрянською, слобожанською [Колесников 2015]. На підставі аналізу діалектних текстів говірок із південно-західною основою дослідникові вдалося зафіксувати й окремі ареально релевантні фразеологічні риси діалектних мікросистем. Напр., для деяких говірок північнобессарабського (буковинсько-подільського) діалектного типу (Ну., Пк., Вс.) відзначено як їхній генетичний маркер, адже він не зафіксований у говірках іншої генези, доволі часто вживаний ідіоматичний вислів *н'іти до баби А'н'іки / А'н'ік'ііі* у значенні 'померти', натомість у говірках мішаного типу в цьому значенні функціонує лексема *вит'агнутис'а* (Тат.)

**Висновки.** Отже, фраземи українських південнобессарабських говірок активно виявляють себе в діалектних текстах, вивчення яких, поряд із аналізом попередніх описових і лінгвогеографічних досліджень різних рівнів їхньої структури (лексики і граматики), дає уявлення про високий ступінь їх лінгвістичної евристичності, зокрема щодо уточнення генези і динаміки цих говірок, характеру мовних контактів, але наявної інформації все ж недостатньо, тому фразеологічний рівень потребує в аналізованих говірках більш докладного цілеспрямованого вивчення за допомогою не лише діалектної текстології, а й спеціально укладеної програми.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 246 с.
2. Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины / Ред. А.И. Киссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса: PostScriptum – СМІЛ, 2014. 744 с.
3. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, 1990. 160 с.
4. Ващенко І.А. Фразеологічні одиниці в структурі діалектних словників південно-східних говорів України. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 118. С. 130–133.
5. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ: Наукова думка, 1984. 228 с.
6. Гриценко П.Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. *Українські говори Румунії*. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. I–XVI.
7. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів. Ізмаїл: СМІЛ, 2016. 196 с.
8. Демченко Н., Оловаренко О. Семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення радості в говірках Слобожанщини. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. 2019. Вип. 48. С. 107–110.
9. Дроздовський В.П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Київський держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 1962. 473 с.
10. Етимологічний словник української мови у 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
11. Заворотна Т.П. Лексика українських наддунайських говірок: дис. ... кандидата філол. наук: 661 / Ужгородський держ. ун-т. Ужгород, 1967. 333 с.
12. Колесник В.О., Георгієва С.І. Болгарські говірки Півдня України. Хрестоматія. Тексти. Ізмаїл: ІР-БІС, 2016. 216 с.
13. Колесник В.О. Говор'ят на българите в с. Городне (Чийшия). Бесарабия. Речник. Одеса: Астропринт, 2018. 545 с.
14. Колесник В.О. До питання про запозичення з турецької мови в болгарських переселенських говірках Півдня України. *Одеська болгаристика*. 2014. Вип. 11–12. С. 4–12.
15. Колесник В.А. Словник лексичних балканізмів у болгарських переселенських говірках. *Одеська болгаристика*. 2005–2006. Вип. 3–4. С. 103–133.
16. Колесников А.О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.
17. Колесников А.О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Інститут укр. мови НАНУ. Київ, 2015. 493 с.

18. Мірошниченко О.О. Германізми в лексиці українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. *Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМІЛ», 2013. С. 168–171.
19. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славістів. Одеса: Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. 78 с.
20. Словарь русских говоров Одесщины: в 2-х т. Одесса: Астропринт, 2000–2001.
21. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О.І. Бондар. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2011. 223 с.
22. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.
23. Царьова І.В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок: монографія. Дніпропетровськ: Вид. «Інновація», 2015. 258 с.
24. Schmidt U. Bessarabian. *Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer*. Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2008. 420 S.

## REFERENCES

1. Bevzenko S.P. (1980) *Ukrainska dialektolohiia* [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shkola. 246 s. [in Ukrainian].
2. Budzhak: istoriko-etnograficheskie ocherki narodov yugo-zapadnykh rayonov Odesshiny (2014) [Budzhak: historic and ethnographic sketches of nations of the southwestern regions of Odessa] / Red. A.I. Kisse, A.A. Prigarin, V.N. Stanko. Odessa: PostScriptum – SMIL. 744 s. [in Russian].
3. Varkhol N., Ivchenko A. (1990) *Frazeolohichni slovnyk lemkyvskykh hovirok Skhidnoi Slovachchyny* [Phraseological dictionary of Lemky dialects in the East Slovakia]. Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo. 160 s. [in Ukrainian].
4. Vashchenko I.A. (2007) *Frazeolohichni odyntsi v strukturi dialektnykh slovnykiv pivdenno-skhidnykh hovoriv Ukraïny* [Phraseological units in the structure of dialectal dictionaries of the Ukrainian Southeastern dialects]. *Kultura narodov Prychernomoria*. № 118. S. 130–133 [in Ukrainian].
5. Hrytsenko P.Yu. (1984) *Modeliuvannia systemy dialektnoi leksyky* [Modelling of dialectal vocabulary system]. Kyiv: Naukova dumka. 228 s. [in Ukrainian].
6. Hrytsenko P.Yu. (2003) *Teksty yak dzherelo doslidzhennia ukrainskykh hovirok Rumunii* [Texts as a source of investigation of the Ukrainian dialects in Romania]. *Ukrainski hovory Rumunii*. Edmonton – Lviv – New-York – Toronto: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NANU. S. I–XVI [in Ukrainian].
7. Deliuosto M. (2016) *Ukrainska naddunajska hovirka: zbirnyk dialektnykh tekstiv* [The Ukrainian Higher Danube dialect: collection of dialectal texts]. Izmail: SMYL. 196 s. [in Ukrainian].
8. Demchenko N., Olovarenko O. (2019) *Semantychni osoblyvosti frazeolohichnykh odyntsi na poznachennia radosti v hovirkakh Slobozhanshchyny* [Semantic peculiarities of phraseological units to denote joy in the dialects of Slobozhanshchyna]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka: Filolohichni nauky*. Vyp. 48. S. 107–110 [in Ukrainian].
9. Drozdovskyi V.P. (1962) *Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymorja* [The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside]: dys. ... kandydata filol. nauk: 661 / Kyivskiy derzh. un-t im. T.H. Shevchenka. Kyiv. 473 s. [in Ukrainian].
10. *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy u 7 t.* [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012 [in Ukrainian].
11. Zavorotna T.P. (1967) *Leksyka ukrainskykh naddunajskykh hovirok* [The Ukrainian Higher Danube dialects vocabulary]: dys. ... kandydata filol. nauk: 661 / Uzhhorodskiy derzh. un-t. Uzhhorod. 333 s. [in Ukrainian].
12. Kolesnyk V.O., Heorhiieva S.I. (2016) *Bolharski hovirky Pivdnia Ukrainy* [Bulgarian transmigratory dialects of the Southern Ukraine]. *Khrestomatiiia. Teksty*. Izmail: IRBIS. 216 s. [in Ukrainian].
13. Kolesnyk V.O. (2018) *Hovoyrt na bylharyte v s. Horodne (Chyishyia). Besarabyia. Rechnyk* [The dialect of Bulgarians spoken in the village Horodne (Chyishyia). Bessarabiya. Dictionary]. Odessa: Astroprint, 545 s. [in Bulgarian].
14. Kolesnyk V.O. (2014) *Do pytannia pro zapozychennia z turetskoi movy v bolharskykh pereselenskykh hovirkakh Pivdnia Ukrainy* [To the issue of borrowings from Turkish in Bulgarian transmigratory dialects of the Southern Ukraine]. *Odeska bolharystyka*. Vyp. 11–12. S. 4–12 [in Ukrainian].
15. Kolesnyk V.A. (2005–2006) *Slovnyk leksychnykh balkanizmiv u bolharskykh pereselenskykh hovirkakh* [The dictionary of lexical balkanisms in Bulgarian transmigratory dialects]. *Odeska bolharystyka*. Vyp. 3–4. S. 103–133 [in Ukrainian].
16. Kolesnykov A.O. (2016) *Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu* [Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers]. Izmail: IRBIS. 168 s. [in Ukrainian].
17. Kolesnykov A.O. (2015) *Morfolohiia ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu* [The morphology of Ukrainian dialects spread between the Dniester and the Danube rivers]: dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 / Instytut ukr. movy NANU. Kyiv. 493 s. [in Ukrainian].
18. Miroshnychenko O.O. (2013) *Hermanizmy v leksytsi ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu* [Germanisms in vocabulary of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers].

*Filologichna osvita u polietnichnomu prostori: rehionalnyi dosvid.* Izmail: RVV IDHU; «SMYL». S. 168–171 [in Ukrainian].

19. Moskalenko A.A. (1958) Slovnyk dialektizmiv ukrainskykh hovirok Odeskoj oblasti [Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region]. Do IV Mizhnarodnoho zizdu slavistiv. Odesa: Vyd-vo Odeskoho ped. un-tu. 78 s. [in Ukrainian].

20. Slovar russkikh govorov Odesshyny [Dictionary of Russian dialects of Odessa region]: v 2-h t. Odesa: Astroprint, 2000–2001 [in Russian].

21. Slovnyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny [Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region] / hol. redaktor O.I. Bondar. Odesa: ONU imeni I.I. Mechnykova, 2011. 223 s. [in Ukrainian].

22. Uzhchenko V., Uzhchenko D. (2013) Frazеологічні словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу [Phraseological dictionary of Eastern Slobozhanshchyna and steppe dialects of Donbass]. Vyd. 6-e, dopovn. y pererobl. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2013. 552 s. [in Ukrainian].

23. Tsarova I.V. Etnokulturna semantyka v obriadovii frazeologii skhidnoslobozhanskykh hovirok [Ethnic and cultural semantics in ritual phraseology of Eastern Slobozhanshchyna dialects]: monohrafiia. Dnipropetrovsk: Vyd. «Innovatsiia», 2015. 258 s. [in Ukrainian].

24. Schmidt U. (2008) Bessarabian. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer. Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa. 420 s. [in German].

#### Позначення населених пунктів

Білгород-Дністровський р-н: Вм. – Великомар'янівка; НЦ – Нова Царичанка; Пк.2 – Петрівка; Пр.БД – Приморське; Рус.Ів. – Руська Іванівка; Ск. – Старокозаче;

Татарбунарський р-н: Біл. – Білолісся; Див. – Дивізія; Лим. – Лиман; Нер. – Нерушай; Пр.Тат. – Приморське; Рб. – Рибальське; Тат. – м. Татарбунари; Тр. – Трапівка; Туз. – Тузли;

Саратський р-н: Введ. – Введенка; Зб. – Забари; КБ – Крива Балка; Мих. – Михайлівка; Мол. – Молдове; Пл. – Плахтіївка; Серг. – Сергіївка; Усп. – Успенівка; Яр. – Ярославка;

Арцизький р-н: Возн. – Вознесенка Перша; Км. – Кам'янське;

Тарутинський р-н: Вс. – Височанське; Ну. – Новоукраїнка; Ол. – Олександрівка; Пк. – Петрівка;

Кілійський р-н: Вл. – м. Вилкове; Дес. – Десантне; Кіл. – м. Кілія; Лс. – Ліски; Труд. – Трудове; Шв. – Шевченкове;

Ізмаїльський р-н: Бр. – Броска; Кал. – Каланчак; Кс. – Кислиця; Мат. – Матроска; Мур. – Муравлівка; НН – Нова Некрасівка; Пш. – Першотравневе; Саф. – Саф'яни; СтН. – Стара Некрасівка.

#### PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE UKRAINIAN SOUTHERN Bessarabia DIALECTS: STATE AND PROSPECTS OF THE INVESTIGATION

**Abstract.** The article deals with the state and prospects of investigation of phraseological units in the Ukrainian Southern Bessarabia dialects – resettlement heterogeneous dialectal microsystems, which have been actively interacted with Russian, Romanian, Bulgarian, Gagauz and other dialects in the Southern Odesa region during two hundred years. In particular, the author establishes, that in the existing studies devoted to different language levels of these dialects, phraseological branch, which shows especial heuristic potential in dialectal speech, is not represented enough. The scientists described phraseological units in these works on occasion, they highlighted some words, corresponded to phraseological unit, definite expressions, first of all specific, which have been appeared as a result of language interaction, in fragments saved archaic phenomena or expressions belonging to a certain kind of activity. That's why the studying of phraseological units in lateral multilingual Southern Bessarabia space is an actual task for dialectologists.

It is considered that dialectal texts collections, recorded from the bearers of these dialects, are important tools for deep knowledge and understanding of mosaic national-linguistic and national-cultural peculiarities of Southern Bessarabia region, which are also reflected in phraseology. The investigation of phraseological units on the bases of dialectal texts raises the issue of their typology. Taking into account the existing classifications, the author proposes to distinguish also expressions, which are the markers of dialectal origin (the southeastern origin, the southwestern, the northern); reproduced / appeared on occasion in dialectal speech of bearers.

As a result of linguistic investigation of dialectal materials among observed phraseological units of different lexical groups it was found common word combinations with other Ukrainian dialects, such as (*знайшоус'а син, знайшлос'а дит'а* 'the son (baby) was born'), and peculiar ones, that have been existed because of the language interaction (*чистити багу* 'to cut a plant of grape', *прашувати гарман* 'to pull out the weeds in vegetable garden', *нема акилу* 'absent minded'), and also the markers of dialectal origin, for example, of South-Western Bukovina-Podillya origin (*п'іти до баби Ан'іку / Ан'ік'іі* 'to die') etc.

**Keywords:** the Ukrainian Southern Bessarabia dialect, phraseological unit, dialectal text, borrowing, origin.

© Делюсто М., 2020 р.

**Марина Делюсто** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету, Ізмаїл, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-9162-4131>

**Maryna Delyusto** – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language and Literature Department, Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-9162-4131>